

erőteljesen transzgresszív performanszokban, így például Oleg Kulik vagy Alexander Brener munkáiban testesülnek meg (25–26.).

Kicsit sarkítottan: giccses, felfújtt, látványos, többnyire a konceptuális művészet örökségével sáfárkodó, nemritkán dollármilliókba kerülő gesztusok egyfelől, nyers és viszolygató brutalitásig hajszolt transzgresszió másfelől – a William Kentridge nevével fémjelzett „Johannesburg-paradigma” kiutat jelenthet e kettősségből, merészen használva a klasszikus és az avantgárd művészet, illetve a populáris kultúra teljes örökségét-eszköz-tárát (opera, dráma, bábjáték, animációs film, falfestészet, hiphop stb.), ugyanakkor érvényre juttatva olyan elfeledettnek látszó fogalmakat is, mint a társadalmi realizmus és a humanitás.

B E N K E A T T I L A

APOKALIPSZIS 1986

Craig Mazin: Csernobil

A harminchárom évvel ezelőtti csernobili robbanás és utóhatása az emberi történelem egyik legnagyobb katasztrófájává vált, ami a hidegháború végét is jelezte. Erről készített nagyszerű és hiteles sorozatot az HBO *Csernobil* címmel.

„Még sokkal inkább, mint az általam elindított peresztrojka, Csernobil volt talán a Szovjetunió öt évvel később bekövetkező összeomlásának igazi kiváltó oka. A csernobili katasztrófa valójában igazi fordulópontnak bizonyult: volt egy, a szerencsétlenséget megelőző korszak, és volt egy ettől teljes mértékben eltérő korszak a katasztrófa után” – nyilatkozta Mihail Gorbacsov, volt szovjet pártfőtitkár a csernobili atomerőmű-baleset huszadik évfordulóján, 2006-ban. A Vlagyimir Iljics Lenin nevet viselő atomerőmű 4-es reaktorában 1986. április 26-án éjjel bekövetkező robbanást követően a fűtőanyag kijutott a tartályból, mindent magába olvasztott, így létrejött az „elefántláb” (kórium: egy halálos, radioaktív és izzó lávafolyam), amelyet ha nem tudtak volna megállítani tűzoltók, bűvárok és bányászok hősiességük árán, ma talán egész Európa lakhatatlan lenne. A politikai ideológia persze szinte még a radioaktív sugárzásnál is veszélyesebb, hiszen mint utólag kiderült, nemcsak az erőmű irányítói hibáztak, hanem a Szovjetunióban elterjedt, úgynevezett RBMK-típusú reaktorok eleve hibásan voltak megtervezve. Leegyszerűsítve: ha a reaktor teljesítménye alacsony szintre esik, instabillá válnak, és az esetleges teszt idejére eltávolított szabályozó rudak grafitvégei az újbóli, drasztikus teljesítménynövelést követően nem csillapítani, hanem fokozni fogják a láncreakciót. Ezt a szovjet vezetés eltitkolta még az erőmű vezetői és mérnökei elől is, pusztán azért, hogy fenntartsák a látszatot: a Szovjetunió „a legeslegjobb hely” a világon, és a hatalom nem hibázik.

A csernobili katasztrófát számos könyv (Szvetlana Alekszijejics: *Csernobili ima*, Andrew Leatherbarrow: *1:23:40: The Incredible True Story of the Chernobyl Nuclear Disaster*), dokumentumfilm (*Chernobyl*, 2015, *Return to Chernobyl*, 2017) és játékfilm (*Ideglelés Csernobilban*, 2012, *Pillangó*, 2014) feldolgozta már. Eddig nagyobb sikerrel jártak a dokumentumfilmek: Vlagyimir Sevcsenko közvetlenül a baleset után készült 1986-os dokuja, a *Nehéz hetek krónikája*, Thomas Johnson 2006-os filmje, *A csernobili csata* vagy a magyar *Csernobil öröksége: A Zóna* (2011, rendezte: Maczelka Márk és Anton Bendarjevcszkij) mind izgalmas alkotások a katasztrófáról és máig tartó utóhatásáról. Ezekhez az emlékezetes művekhez csatlakozik az eseményeket dokumentarista pontossággal feldolgozó, ám a tényeket mégis rendkívül feszült horror-thriller drámába integráló *Csernobil* című ötrészes minisorozat az HBO-tól, illetve Craig Mazin írótól és Johan Renck rendezőtől.

Nem a csernobili katasztrófa volt az eddigi legsúlyosabb és nem is az egyetlen atomerőmű-baleset. Az 1957-es brit windscale-i, az 1979-es amerikai Three Mile Island-i és a 2011-es fukusimai atomkatasztrófák is beírták magukat a történelembe. De az emberi történelem legsúlyosabb tragédiája, illetve tragédiasorozata az ötvenes-hatvanas évek elején a majaki létesítményben zajlott, aminek csak egyik eseménye volt az 1957-es robbanás, ám a sugárzás hatásainak felületes ismerete miatt korábban és később is folyókat, tavakat, így hatalmas embertömegeket szennyezett be az erőmű. A szovjeteknek akkor az volt a „szerecséje”, hogy a szennyezés első Oroszországot érintette, és a Nyugat alig értesült az esetről az akkor még erősebb lábakon álló Szovjetunió propagandagépezetének köszönhetően. A majaki persze nem kisebbíti a csernobili katasztrófa súlyosságát, hiszen a becslések szerint több tízezer közvetlen áldozata volt (az erős sugárdózis következtében gyakorlatilag élve, lassan elégték az erőmű dolgozói és a tűzoltók, illetve később rengetegen haltak meg rákban), és mint ismeretes, az utóbbi években húztak fel új szarkofágot a reaktorblokk romjai fölé, ami mindössze száz évre biztosít viszonylagos védelmet a csernobili sugárzástól. Az ott levő anyagok lebomlása azonban több ezer évig is eltarthat.

Mindezt egyetlen drámai történeté szervezni meglehetősen ambiciózus vállalkozás, hiszen a csernobili atomerőmű-balesetnek vannak előzményei (rossz vezetői döntések, az erőltetett kísérlet, a teszt elkapkodása), hosszas lefolyása (a robbanás utáni tűzoltás, az erőmű alatti víz kiszivattyúzása, az „elefántláb” megfékezése, a romok eltakarítása, az első szarkofág megépítése) és következményei (a bűnösök felelősségre vonása, a főszereplők sajnálatosan rövid utóélete). És vannak természetesen főszereplői: Valerij Legaszov, a Kurcsatov Atomenergia Intézet tudósa és a balesetet vizsgáló bizottság egyik tagja, Borisz Scserbina miniszterelnök-helyettes és a bizottság másik tagja, Anatolij Gyatlov, az erőmű helyettes főmérnöke és az egyik közvetlen felelős, Nyikolaj Fomin főmérnök, Viktor Bruhanov, a kísérletet siettető igazgató, Alekszandr Akimov műszakvezető, és persze Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár, aki 1986 környékén jelentős reformokat vezetett be a Szovjetunió fennmaradása érdekében. Mazin, a *Csernobil* ötletgazdája (*creatora*) Legaszovot és Scserbinát tette meg drámai főhősökké, míg Gyatlovot és Bruhanovot kvázi negatív hősökké. Gorbacsov inkább mellékszereplő, aki nem annyira irányít, csak jóváhagy.

Mazin eddig igen gyenge, „beszédes” című filmeket írt és rendezett (*Elbaltázott szuperhősök*, *Horrorra akadva* 3–4.), így meglepően profi módon szervezte feszes, ugyanakkor pontos és mindenre kiterjedő történeté az 1986 és 1988 között zajló csernobili eseményeket. Nyilvánvalóan kellett kicsit igazítani a történelmen, így például Legaszov és Scserbina társa, Uljana Homjuk minszki tudós kitalált karakter, aki a katasztrófát elemző és kezelő tudósokat reprezentálja a sorozatban. Ám még Homjuk sem tűnik mesterséges vagy erőltetett hősnak, a férfakkal és a valós történelmi személyekkel egyenrangú karakter.

A főhősök pedig nemcsak történelmi, hanem dramaturgiai szempontból is izgalmas és átélhető figurák. Homjuk a szilárd identitású, abszolút racionális tudóst képviseli, aki mindenáron dacol a szovjet vezetéssel, jóllehet ezzel bajba sodorja önmagát és társait.

Scserbina pedig a megigazuló hős archetípusának egyik változata, aki eleinte miniszterelnök-helyettesként a Párt és a Szovjetunió feltétlen híve, ám a csernobili pokol őt is kijózanítja, a tudósok oldalára áll, sőt szembeszegül a szovjet hatalommal is. Homjuk és Scserbina között helyezkedik el Legaszov, a kételkedő hős, aki nem vezéregyéniség, de nagy tudás birtokában van, amelyet a jó és a rossz ügy szolgálatába is állíthat. A jóéba azzal, ha életét áldozza az igazságért és az emberiségért, a rosszéba azzal, ha a KGB instrukcióit követve továbbra is fenntartja a titkok és hazugságok rendszerét. „A valódi veszély az, hogy ha elég sok hazugságot hallunk, úgy az igazságot már fel sem ismerjük” – ez a mondat nemcsak Legaszov, de a sorozat mottójává is vált.

Valerij és két társa karakterének, illetve a fanatikus antagonistáknak köszönhetően a *Csernobil* nem pusztán dokumentarista sorozat, hanem egyúttal politikai kritika. Nem kifejezetten a szovjetek kritikája, hanem általában a realitást torzító politikai ideológiák bírálata. Persze a sorozat alapvetően arra irányítja a figyelmet, hogy gorbacsovi reformok ide vagy oda, a Szovjetunióban továbbra is totalitárius diktatúra van, és bárkiért bármilyen félrelépés miatt eljőhet a fekete autó (ahogy el is jön Legaszovért, miután kimondja az igazságot a tárgyaláson az RBMK-reaktorok tervezési hibájáról). Ám mint ismeretes, a csernobili katasztrófa után a sugárzó anyagokat tartalmazó felhők eljutottak Európába, sőt az Egyesült Államokba is, azonban például Franciaország tagadta, hogy jelentős szennyezés veszélyeztetné a lakosságot. És Magyarországon is megkétszerezve, két nappal később számolt be a rádió a balesetről a BBC riportjára alapozva. Azaz a „nyugalom és stabilitás ideológiája” állt szemben a megfékezhetetlennek tűnő kataklizmával, ami miatt Pripjatyban, az erőmű dolgozói számára létrehozott városban még majdnem két napig jártak-keltek az emberek a radioaktív hulladék által erősen szennyezett utcákon (pedig ekkor a sugárzás értéke már hatszázszerezese volt a megengedettnek).

Minthogy az HBO sorozatáról van szó, a *Csernobil*ban is szerepelnek hatásvadásznak tűnő képsorok: az első részben az elszabadult láncreakció eredményeként élve megsülő tudósok vagy a harmadik részben az élőhalottakra emlékeztető, majd acélkoporsóba és betonsírba temetett tűzoltók látványa ilyen. Ám ezekben az az igazán megdöbbentő, hogy pontosan ilyen következményekkel járt a csernobili baleset, a „megvalósult horror”. Ami természetesen legnagyobb mértékben az átlagembereket érintette. Őket képviseli Vaszilij Ignatyenko, az egyik tűzoltó és felesége, a várandós Ludmilla. A férfi sorsa megpecsételődtött harminchárom éve, április 26-án hajnalban, később felesége végig ott virrasztott halálos kórházi ágya mellett. A borzalmasan eltorzult Vaszilij maga is erős sugárzást bocsátott ki, így közelében a magzat DNS-e károsodott, Ludmillával közös gyermekük mindössze négy napig élhetett. Mazin minisorozata elsődleges, képi szintjén is arra figyelmeztet, hogy az atomenergia rossz kezekben tömegpusztító fegyverré válhat.

Jóllehet összességében egy többször nézhető, a hősök heroikus küzdelme miatt felemelő, katartikus, bár rendkívül depresszív és tragikus sorozatról van szó, azért a *Csernobil*nak is vannak kisebb-nagyobb hibái. Egyrészt bár Mazin nem „mutogat” senkire, és a széria konklúziója az, hogy a baleset több ember mulasztásából, az RBMK-reaktorok tervezési hibájából és a szovjet propagandagépezet hazugságaiból egyaránt következett, a szovjet vezetőséget egyoldalúan negatívan ábrázolja. Gorbacsov passzív, buta és jelentéktelen karakter, az arrogáns Gyatlovnak egyetlen pozitív megnyilvánulása sincs, Bruhanov pedig szánalmas opportunist, aki saját dicsősége érdekében akarja kapkodva elvégezni az évek óta halogatott, végzetes tesztet. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Craig Mazin az egyébként dramaturgiai szempontból jól kidolgozott pozitív hősöket kicsit túlidealizálja, mert Scserbinán kívül mindkét főszereplő (Valerij és Uljana) gyakorlatilag feddhetetlen, emberi gyarlóságoktól mentes karakter. A Ludmilla Ignatyenkót játszó Jessie Buckley-ről pedig nehéz elhinni, hogy ukrán nő, választhatnak volna külsőre hitelesebb színészt a szerephez. Az egy-egy frappáns jelenetben bemutatott, nem nevesített

mellékszereplők, mint a tulai bányászok vagy a sugárzó háziállatokat likvidáló katonák sokkal emberibb és autentikusabb figurák.

Ezen kívül gond még, hogy gyártási és forgalmazási okokból a sorozat alapnyelve az angol. Ezért az angolul (szinte) soha nem beszélő Gorbacsovtól kezdve Legaszovékon át a bányászokig mindenki angolul kommunikál, és csak a bevágott dokumentumkép- és hangfelvételeken hallunk ukrán és orosz szavakat. Nyilvánvaló, hogy ha magyar szinkronnal nézzük a *Csernobilt*, akkor ez annyira nem feltűnő, de eredetiben még csak a szokásos szláv-angol akcentussal sem próbálkoztak (jegyezzük meg: szerencsére). Ami kizökkentheti a nézőt, főleg a közép-kelet-európai befogadót. Avagy látjuk az ukrán tájat és városokat, a szovjet jelképeket és társadalmat (Jared Harris, Stellan Skarsgård, Emily Watson, Paul Ritter és Con O'Neill külsőleg is jó választások voltak a főszerepekre), azonban amikor megszólal egy-egy karakter, a néző joggal jöhet zavarba, és érezheti magát Csernobil és Pripjaty fojtogató atmoszférájú városai helyett egy tipikus angol történelmi drámasorozatban.

Ezek a hibák az összehátason lényegében nem rontanak, az igen gyengére sikerült *Trónok harca*-finálé után a HBO mintegy megmentette jó hírnevét a *Csernobillal*, amelynek egyszerre elégikus és ünnepélyes hangulatát a remek forgatókönyv és színészi alakítások mellett tovább fokozza Hildur Guðnadóttir filmzenéje, amelynek kíséretében fájdalommal búcsúzhatunk a sorozattól az 5. rész zárómontázsában. De csak a sorozattól! Mert Csernobil árnya örökké (vagy legalábbis 48000 évig, a sugárzó anyagok lebomlásáig biztosan) az emberiségre vetül, a 4-es reaktorblokk romjai arra figyelmeztetnek minket, hogy az atomenergiát, bár hasznunkra válhat, semmiképp sem szabad félvállról venni, és főleg nem szabad, hogy a tudósok és mérnökök helyett a politikusok határozzák meg, hogyan működhet egy ilyen létesítmény.

Csernobil (Chernobyl) – színes, angol történelmi minisorozat, 5 x 60 perc, 2019. Alkotó: Craig Mazin. Rendezte: Johan Renck. Forgatókönyv: Craig Mazin. Operatőr: Jakob Ihre. Zene: Hildur Guðnadóttir. Producer: Robert How, Sanne Wohlenberg. Szereplők: Jared Harris (Valerij Legaszov), Stellan Skarsgård (Borisz Scserbina), Emily Watson (Uljana Komjuk), Jessie Buckley (Ludmilla Ignatyenko), Adam Nagaitis (Vaszilij Ignatyenko), Paul Ritter (Anatolij Gyatlov), Con O'Neill (Viktor Brjuhanov), David Dencik (Mihail Gorbacsov), Sam Troughton (Alekszandr Akimov). A sorozat megtekinthető az HBO csatornáin és az HBO GO-n.